

časniku Delo, konec leta 1994 je bila po številu prodanih izvodov na »top listi«¹ tednika Mladina, spomladi leta 1994 so jo vključili v knjižni program Sveta knjige, ob tem pa je avtorica o tržni tematiki poleg predstavitve po izidu predavala še na številnih predavanjih o Ljubljani, na Slovenski televiziji in radiu.

Knjiga je natisnjena na umetniškem papirju, vezana je v platelin in ima ščitni ovitek.

Mojca Ramšak

Spomeniki kmečkega stavbarstva v sliki. Gorenjski kraji in ljudje VII. Kranj, Gorenjski muzej 1994. 106 str., ilustr.

Knjiga je izšla v zbirki z naslovom Gorenjski kraji in ljudje, ki jo izdaja Gorenjski muzej. V njej so že izšle knjige: Gorenjska mesta v stari fotografiji, Pred prvo svetovno vojno, Med obema vojnama, Po 2. svetovni vojni, Kranj, kakršnega ni več, Prva in druga svetovna vojna. Vse so lepo opremljene, saj so namenjene predvsem ilustracijam, fotografijam in risbam, čeprav ob njih vedno najdemo tudi spise strokovnjakov Gorenjskega muzeja. V tej knjigi Anka Novak piše o spomenikih kmečkega stavbarstva v sliki, dr. Cene Avguštin pa o dekorativnih elementih na zunanjsčini kmečkih hiš na območju severozahodne Gorenjske.

Knjiga pred nami je tudi katalog razstave, ki je bila lani v Gorenjskem muzeju v Kranju in nato v razstavišču Riharda Jakopiča v Ljubljani. Gre za arhitekturno dokumentacijo, ki je nastajala v sedemdesetih letih. Če povzamemo po Anki Novak, ki je bila takrat kot kustosinja muzeja tudi edini kranjski etnolog, je bil to čas hitrih družbenih in gospodarskih sprememb. Zaposlovanje kmečkega prebivalstva v nekmetskih dejavnostih je potegnilo za seboj razslojevanje vasi, ki je imelo zunanji izraz v preoblikovanju tradicionalnega vaškega stavbarstva, ob vse številnejših novogradnjah pa tudi v preoblikovanju naselij. Najhitreje so se spreminjala kajžarska območja vasi, značilna po skromnejših lesenih stavbah iz 18. in 19. stol.

V začetku sedemdesetih let so torej v Gorenjskem muzeju začeli načrtno arhitektonsko dokumentirati izbrane stavbe. Povezali so se z arhitekti, študenti arhitekture in njihovimi učitelji. V dobrem desetletju so poskrbeli za celovito ali vsaj delno arhitekturno dokumentacijo nekaj desetih objektov v različnih krajih na Gorenjskem. Tako je v sodelovanju etnologinje, umetnostnega zgodovinarja, arhitektov in fotografa zrasla ta enkratna dokumentacija. Mnogo od tega, kar je videti v tej knjigi, »je že izginilo ali pa je spremenjeno do nespoznavnosti«² (str. 2).

Razstava in knjiga predstavljata naselja, kmečke domove, stavbe, notranjsčine in gospodarske stavbe, značilne za posamezna ožja okolja Gorenjske, stavbno gradivo, ki zaznamuje stavbno razslojenost gorenjske vasi in najzanimivejše primere hiš s Hlebancevo s Srednjega vrha na čelu, ki nosi letnico 1506.

Razstava je bila zelo odmevna, vendar pa je etnološka razprava v knjigi prišla bolje do izraza. Besedilo ima dva dela. V prvem je pregled glavnih značilnosti naselij in stavbarstva na Gorenjskem, s tem da je avtorica strnila dejstva, ki so po njenem mnenju oblikovala njihov pretekli razvoj. Piše o odsevu naselivitvene zgodovine, zemljiške razdelitve in stavbne parcelacije na obliko vasi, domov in posameznih stavb. Opisuje tipe vasi na Gorenjskem od gručastih in mlajših obcestnih ali kolonizatorskih do naselij razložene oblike in gorskih samotnih kmetij. Opozarja na nekatere skupne značilnosti gorenjskega ljudskega stavbarstva v razmerjih, oblikah in vrsti kombinacije dveh stavbnih gradiv – lesa in kamna. Vsako stopnjo razvoja ali oblikovno značilnost naveže na čisto določen primer, stavbo ali le njeno ohranjenost, kar kaže na njeno izredno poznavanje terena. Gorenjska je dežela

z gosto mrežo starih mestnih središč, kjer so se križale stare prometne poti, ob cestnem prometu pa se je dvigala plast vaškega življa, ki je bogatela s prevozništvom. Avtorica je upoštevala spremembe v podobi vasi in vaških ulic, obliki domov in gospodarskih zgradb, ki so jih vnesle te stare prometne poti. Govori tudi o mikroregionalnih različicah v gorenjskem ljudskem stavbarstvu, ki so jih oblikovale naravne danosti, stare prometne poti in stare kulturne povezave v okviru kulturnih območij pred potekom novih meja. Tako so v Gornjesavski dolini in na Jezerskem izraziti vplivi koroške arhitekture, kar je pogojeno v zgodovinski povezavi teh gorenjskih območij s Koroško. Železnica na Trbiž leta 1870 pa je povzročila rahljanje gospodarskih in kulturnih vezi s Koroško. Nato pa je še meja po prvi svetovni vojni nasilno pretrgala stare povezave. Drugi tak primer je Bohinj, ki je bil dolgo povezan s sosedi le po slabih tovornih poteh in so bile v preteklosti njegove gospodarske in kulturne vezi tesnejše s Primorsko. Šele v 80. letih 18. stoletja je bila speljala vozna pot skož Sotesko do sosedov na Gorenjskem.

Avtorica navaja mnenja Toneta Cevca, Petra Fistra in Ivana Sedeja o poreklu svojskosti in usedlinah starega arhitekturnega izročila. Tudi raziskave arhitektov v tej akciji so odkrile zanimive poglede v razvoj gorenjske kmečke hiše, saj so se na primer ob arhitekturnih meritvah v vasi Podkoren ob nekaterih starejših zidanih hišah izluščili najstarejši prostori, morda kašče, ki so šele kasneje postale sestavni del hiše.

Pred izbiro objektov za dokumentiranje je bilo treba dobro preučiti teren, ga analizirati, poznati umetnostnozgodovinsko, zgodovinsko in drugo literaturo. Prvi del razprave Anke Novak je opremljen z izbranimi primeri arhitekturne dokumentacije kmečkih domov, kajžarskih hiš, gospodarskih stavb in pritikin (svinjak, lesa ob dvorišču, kašča, preurejena v stanovanje) in podrobnosti v izvedbi (konstrukcije vrat, okenca na smuk, polic pod lesenim poslikanim stropom, lesenih sten in špir, lesena skeletna konstrukcija, gajnk z rezljanim stebrom, vrata na gajnk, vrata v črni kuhinji, glavni hišni klesani portal, klesan okenski okvir iz zelenega tufa) in oblikovnih posebnosti (gotski portal v čumnati, poznogotsko okno na kašči, poznogotski portal na kašči).

Drugi del razprave Anke Novak vsebuje fotografije, risbe in načrte, opremljene z njenimi komentarji. Ta del bralec lahko doživlja kot etnološko popotovanje po Gorenjskem, to pa zaradi avtoričinih besedil ob slikah, ki prosejajo njeno izrazito etnološko pojmovanje arhitekture, način razmišljanja in sistem raziskovanja. Povezuje dejstva o naselbinski in stavbni zgodovini, gospodarskih načinih, družbeni sestavi in se približa čisto konkretnim prebivalcem, ki so še bili njeni sogovorniki. Od slike do slike se dopolnjuje etnološka podoba Gorenjske, njena kultura in način življenja, kot o njih govorijo spomeniki kmečkega stavbarstva, ohranjeni ali dokumentirani. Značilno za avtoričin pristop je širina, ki obsega sposobnost za vživljanje v podrobnosti, vestnost pri terenskem zapisovanju, tesen stik z ljudmi in preučevanim okoljem, pa tudi smisel za umetnostnozgodovinsko in stilno vrednotenje oblikovnih sestavin.

Arhitekturna dokumentacija Gorenjskega muzeja je nekaj posebnega že po tem, kako je do nje prišlo, zaradi interdisciplinarnosti - sodelovali so etnologinja, umetnostni zgodovinar in arhitekti in seveda zaradi rezultatov. Razprava Anke Novak pa je sploh lahko zgled celovite etnološke obravnave naselij in stavbarstva.

Sicer lepo opremljena knjiga nima kazala, avtorja sta napisana na zadnji strani platnic. Njuni imeni bi zaslužili mesto na platnicah ali, če to ne gre zaradi enotnega videza zbirke, vsaj na naslovnici. Malo je danes raziskav, ki bi bile tako izvirne, od metodologije do terenskega gradiva, analize in izsledkov, zato je taka skromnost odveč in celo prvi hip zavede, da gre le za slikovno bogat katalog. Na isti naslov leti tudi pripomba glede velikih tiskanih črk, zaradi katerih je besedilo žal nepregledno in težko berljivo.

Moja Ravnik